Leńka Šołćic

Serbska wobchadna rěč mjez standardom a dialektom

1. Zawod

W sćěhowacym přinošku přepytuje a wopisuje so hornjoserbska „wobchadna“ rěč a jeje zarjadowanje do rěčneho systema serbšćiny.[1] Njejedna so tu wo wobchadnu rěč cyłeje Hornjeje Łužicy, ale wo wobchadnu serbšćinu we wobmjezowanym terenje, w katolskej kónčinje. Wuprajenja a twjerdźenja w přinošku płaća potajkim jenož za serbšćinu katolskich Hornjoserbow. Dokładniše teritorialne wobmjezowanje sćěhuje niže.

Při wopisowanju tuteje wariety budźe so tež katolski dialekt zapřijimać. K znazornjenju wobstejnosćow w systemje serbšćiny w tutej kónčinje předstaji so k přirunowanju situacija w rušćinje a wosebje w čěšćinje.

Wopisanje *hornjoserbskeje katolskeje wobchadneje rěče* (SWR) a jeje poměra k *hornjoserbskej spisownej rěči* (HSR)[2] žada sej najprjedy wujasnjenje wobrotow „wobchadna rěč“ a „standardna rěč“ a jeju położenja w terminologiskim polu rěčneje wariacije powšitkownje.[3] Tohodla budu najprjedy wšelake definicije k tutej temje diskutować. We hłownym koncentruju so na w germanistiskej dialektologiji a sociolinguistice zwučene dźělenje *standardna rěč – wobchadna rěč – dialekt*.

2. Powšitkowne wujasnjenje wobrotow

Při zapřijeću *rěč* myslimy najprjedy na wuwaženy system w zmysle nacionalneje rěče kaž francošćina, němčina, rušćina atd. COSERIU (1988b: 280) mjenuje rěče w tutym zmysle „historiske rěče“. Historiska rěč je za njeho rěč „die sich historisch als ideale Einheit herausgebildet hat und von ihren sowie den Sprechern anderer Sprachen als solche identifiziert wird, und zwar im Allgemeinen durch ein ‘eigenes’ Adjektiv: *deut-*

---

[1] Tutón přinošk je nastał we wobłuku projekta A15 „Totaler Sprachkontakt von slavischen Mikrosprachen“ (Sonderforschungsbereich 471 uniwersity Konstanz), kotryž spěchuje so wot „Deutsche Forschungsgemeinschaft“ (DFG). Za konstruktiwnu kritiku na něhdyšej wersiji nastawka dźakuju so T. BERGERej (Tübingen), W. BREUej (Konstanz) a knjeni S. WÖLKOWej (Budyšin).

[2] W dalšim teksće wužiwatej so skrótšence SWR a HSR za wotpowědne warianty rěče. SWR poćahuje so tu na katolske serbske žro gmejnow Chróšćicy a Ralbicy-Róžant, dokelž je tu serbšćina wobchadna rěč wšědneho dnja za wjetšinu cyłeho wobydlerstwa hač do najmłódšeje generacije. Tajke poměry w zbywacych hornjoserbskich gmejnach wjace njeknježa, hdźež rěča zwjetša jenož hišće wowki a dźědojo wšědnje serbsce abo jenož hišće jednotliwcy we wsy. W Delnjej Łužicy je situacija hišće bóle dramatiska. Delnjoserbšćina so lědma hišće jako wšědna rěč wužiwa, maćernorěčnych Delnjoserbow pod 25 lětami wjace njeje (přir. SPIESS 1996: 75).

[3] W rěčespyće a wosebje w sociolinguistice njejstej to jeničkej wurazaj za klasifikaciju rěče. Nimo njeju namakaja so w literaturje termini kaž *substandard*, *warieta*, *dialekt*, *rěč wšědneho dnja* abo „*Gemeinsprache*“. Nimo toho eksistuja w jednotliwych rěčach swójske pomjenowanja za wšelake formy rěče. Dokładne wotmjezowanje terminusow a jich wobsahow je husto ćežke, dokelž so wot awtorow wšelako wužiwaja a dokelž je přechod wot jedneje rěčneje formy do druheje husto běžny.

sche Sprache, *italienische* Sprache ...“. Ale žana towaršnosć (zhromadnosć) njeje rěčnje homogena. Kóžda žiwa rěč je bohata na wšelake a so rozeznawace zwonkowne formy a warianty. To rěka, zo njeeksistuje jednotna němčina abo italšćina, ale wjacore warianty němčiny a italšćiny. Tak rozeznawa so w rěči mjez diatopiskej wariaciju, t. r. diferencowanjom rěče po rumnostnych parametrach, diastratiskej wariaciju, diferencowanjom po worštach towaršnosće, a diafaziskej wariaciju, diferencowanjom po situacijach. Rěč wobsteji tuž z wjacorych wšelakich warietow, wotwisujo wot městnosće, woršty, skupiny a situacije. Starši človjek móže na př. měć hinašu rěčnu warietu hač młody človjek w samsnym regionje. Tež sewjerni Němcy rozeznawaja so wot južnych Němcow na zakładźe rozdźělneje rěčneje wariety. Terminus *warieta* woznamjenja „jede der verschiedenen Spielarten, in denen eine historisch-natürliche Sprache in Erscheinung tritt“ (BERRUTO 1987: 263) a je neutralne zapřijeće, kotrež njewupraji ničo wo hódnoće, prestižu abo konotaciji rěčneje formy. Warieta je potajkim subsystem nadrjadowaneho systema. W sćěhowacym diskutuja so pomjenowanja za wšelake wariety dokładnišo.

Standardna rěč[4] je „die historisch legitimierte und institutionalisierte überregionale Verkehrssprache einer Sprachgemeinschaft, die [...] durch Normen des korrekten mündlichen und schriftlichen Gebrauchs festgelegt und tradiert wird“ (LEWANDOWSKI 1973–75: 688/89). Typiske kriterije za charakterizowanje *standardneje rěče* su nadregionalnosć, płaćiwosć standarda za cyłu towaršnosć, t. r. njewotwisnje wot woršty abo skupiny, zarjadowanje jako wysoki stil, pluriwalenca w komunikaciji a pismo jako srědk rěčneje standardizacije. Jako jenički kriterij, kiž dosaha sam za wopisanje standarda, wobhladuje so oficialna preskriptiwna norma (přir. SCHREIBER 1999: 76/77). Po WEISGERBERu (1996: 261/263) wuwije so *standardna rěč* přeco přez spisownu rěč, t. r. spisomnjenje rěče je wumělnjenje za nastaće a předschodźenk za realizowanje standardneje rěče. Terminus *standardna rěč* njewoznamjenja potajkim přeco samsne kaž *spisowna rěč*, hačrunjež so husto – a to tež w serbšćinje – z tutym runostaji. Spisowna forma njeje typiska kajkosć *standardneje rěče* a njerozeznawa ju wot druhich warietow rěče, dokelž móža so tež tute zdźěla pisać. To pokaza so tež w definiciji terminusa pola SCHUSTER-ŠEWCa (1973: 213): „Unter dem Begriff ‘Standardsprache’ verstehen wir [...] immer eine bearbeitete Form der Sprache, unabhängig davon, ob sie mündlich oder schriftlich realisiert wird. Bei schriftlicher Realisierung spricht man auch von Schrift- bzw. Literatursprachen.“[5] Najwažniše funkcionalne wobłuki standardneje rěče su literatura, institucije (kaž na př. šula) a medije.

Zapřijeće, kotrež so husto tež jako antonym k *standardnej rěči* wobhladuje, je *dialekt*/*narěč*.[6] *Dialekt* je lokalnje wobmjezowana rěčna warieta, kotraž so přez rjad specifiskich znamjenjow wuznamjenja. Tak eksistuja w němčinje baworski, sakski, šwabski dialekt atd. *Dialekt* je wosebje w ertnej rěči prezentny, móže pak so tež, husto jenož w

---

[4] Wuraz *standardna rěč* wotpowěduje cyłkownje tež wužiwanym wurazam *literarna rěč*, *spisowna rěč*, „*Hochsprache*“, *nacionalna rěč* a *rěč kraja.* Terminusy wotbłyšćuja zdźěla tež nacionalne wědomostne tradicije, přir. SCHREIBER (1999: 76).

[5] Njehladajo na to budźe so tu terminus *HSR* wužiwać, kotryž móže so jako *hornjoserbska spisowna rěč* abo *hornjoserbska standardna rěč* čitać. W sorabistice je wuraz *spisowna rěč* jara rozšěrjeny a ma so kaž němske „Schriftsprache“ jako synonym za terminus *standardna rěč* zrozumić, njeje pak na medium pisma wjazany (kaž na př. něm. „Schreibsprache“).

[6] Pomjenowanje *dialekt* so zwjetša synonymnje z wurazom *narěč* (Mundart) wužiwa, kotryž je w 17. lětstotku nastał. Diferenciacija mjez *dialektom* a *narěču*, kajkuž sej žadaše GRIMM (1848), njeje so – znajmjeńša w germanistice – přesadźiła (přir. BUSSMANN 1990: 177). W powšitkownych wuwjedźenjach k wariaciji w rěči wužiwam tež ja tutej terminusaj synonymnje.

małym ramiku, pisomnje wužiwać. Dźensa so *dialekt* dale a bóle pozhubjuje a zwjetša wobknježa a nałožuja jenož hišće starši ludźo čisty *dialekt*, też „bazisowy dialekt“ mjenowany. Při tym je *dialekt* historisce fundament za wuwiće wšitkich dalšich rěčnych warietow (WEISGERBER 1996: 259). Pozhubjowanje „bazisoweho dialekta“ a tendenca k standardnej rěči měješe swoje přičiny w přiběracej industrializaciji, wutwarje železniskeje syće, powšitkownje w přiběracej mobilizaciji wjesneho wobydlerstwa a z tym w kontakće z ludnosću, kotraž rěčeše druhe narěče abo standardnu rěč, tak zo swójski dialekt wjace k dorozumjenju njedosahaše. A wězo hraje wulku rólu přiběrace kubłanje ludźi a skrućenje a rozšěrjenje šulskeho systema, w kotrymž so jenož standardna rěč wužiwaše. Z tym wutwori so warieta, kotraž je tema tutoho nastawka, *wobchadna rěč*, kotraž fungowaše jako mjezyschodźenk mjez dialektom a standardnej rěču. Dołho so tutón mjezyschodźenk w rěčespyće ignorowaše a wědomosć wěnowaše so jeničce dialektam a standardnej rěči. Přez přiběrace rozšěrjenje *wobchadneje rěče* bu přepytowanje tutoho předmjeta na př. w germanistiskim slědźenju přeco nuzniše.[7]

3. Definicija *wobchadneje rěče* powšitkownje w linguistice

Zapřijeće *wobchadna rěč* (Umgangssprache), kotrež hodźi so jenož w poćahu k druhimaj hłownymaj warietomaj *standardna rěč* a *dialekt* wopisać, bu wot H. WUNDERLICHa (1894) zawjedźene a charakterizowane jako rěč, kotraž „sich der lokalen Besonderheiten zu entledigen sucht, um mit weithin geltenden Formen ihren Kreis auszudehnen“. W tutym času wobhladowaše so *wobchadna rěč* jako jenož ertnje wužiwana zhromadna rěč kubłanych ludźi (KRETSCHMER 1969: 10), potajkim wobmjezowana na wěstu worštu a husto zwjazana z měšćanskej ludnosću, dokelž bě na wjeskach jenož jara mało kubłanych ludźi, kotřiž bychu standardej blisku warietu wužiwali; we wšědnym žiwjenju rěčeše so normalnje w dialekće. Tak definuje też HÜBNER (1925: 11 sć.)[8] *wobchadnu rěč* takle: „So gibt es also zwischen Schriftsprache und Mundart eine dritte Sprachform, die zwar auch überdialektisch [ist], die im Zusammenhang mit der Schriftsprache entstanden ist und Anlehnung an sie sucht, sich aber durchaus nicht mit ihr deckt. [...] Man definiert sie wohl als die Gemeinsprache der Gebildeten und bezeichnet sie dementsprechend als das Gemeindeutsche.“ Podobnje wupraji so też BEHAGHEL (1927: 12) k tomu: „Umgangssprache [...] Das ist die Sprache des gebildeten Verkehrs, eine Sprache, die in Lauten und Formen den Gesetzen der Schriftsprache sich unterwirft, die aber in der Auswahl der Wörter ihre eigenen Wege geht und namentlich in der Satzfügung meist auf der Seite der Mundart steht, zur Schriftsprache einen scharfen Gegensatz bildet.“ Dźensa je *wobchadna rěč* mjenje za wěste socialne woršty charakteristiska hač za wěste rěčne situacije (DOMASCHNEV 1987: 310). Přeco zaso so mjezyschodźenk *wobchadneje rěče* mjez dialektom, wot kotrehož wona wuchadźa, a standardnej rěču, na kotruž so wona měri, wuzběhuje. Dialektne znamjenja so při dalšim wuwiću tuteje rěčneje formy dale a bóle pozhubjuja, dokelž služi *wobchadna rěč* k dorozumjenju w šěršim rumje.

BUSSMANN (1990: 814) definuje *wobchadnu rěč* (Umgangssprache) dźensa jako „vorwiegend in der Germanistik gebrauchter Terminus für den großen und heterogenen Bereich von Sprachvarietäten zw. Hochsprache/Standardsprache einerseits und klein-

[7] BICHEL (1973) wopisuje nastaće a wužiwanje terminusa „wobchadna rěč“ w 18./19. lětstotku a jeho wužiwanje w jednotliwych směrach germanistiki a zwěsća, zo njeeksistuje jednotne zapřijeće „wobchadneje rěče“, ale wjacore woznamy tutoho wobrota.

[8] Přewzate z BICHELa (1973: 217).

räumig gebundenen Dialekten andererseits“. Tuta forma rěče wužiwa so w informaciskich a priwatnych situacijach, w njepřihotowanym spontanym rěčenju, potajkim předewšěm ertnje jako rěč wšědneho wobchada. A też MUNSKE (1982/83: 1005) wopisuje *wobchadnu rěč* jako „Erscheinung sprachlichen Kontakts in einer Diglossie-Situation zwischen einer Standardsprache als H-Varietät und damit verwandten Dialekten als L-Varietäten“ a jako „unvollkommene Annäherungsversuche von Dialektsprechern an den Sprachstandard“. (SCHREIBER (1999: 56 sć.)). Wón naliči wšelake wukładowanja zapřijeća *wobchadna rěč* w linguistiskim slědźenju, na př. jako *regionalna wobchadna rěč* (regionale Umgangssprache), kotraž wotpowěduje definicijam BUSSMANNa a MUNSKE, *rěč kubłanych* (Gebildetensprache), kotraž wotpowěduje skerje definiciji HÜBNERa a BEHAGHELa, *rěčana rěč* (gesprochene Sprache), *substandard* resp. *wobchadny stil* (umgangssprachlicher Stil) – wobrot, kotryž je předewšěm w leksikografiji rozšěrjeny – a *rěč wšědneho dnja* (Alltagssprache)[9]. Ważne pak je, zo njerozumi so dźensa pod *wobchadnej rěču* wjace warieta wěsteje woršty abo jenož měšćanskeho wobydlerstwa, kaž pola HÜBNERa abo BEHAGHELa.

Za COSERIU (1988a: 26 sć.), kiž wužiwa město wurazow *standardna rěč – wobchadna rěč – dialekt* wurazy „primarny dialekt – sekundarny dialekt – tercierny dialekt“, by *wobchadna rěč* „sekundarny dialekt“ był. Pod tutym zapřijećom rozumi wón „die durch die Ausbreitung der Gemeinsprache über ein größeres Gebiet entstehenden diatopischen Varietäten der Gemeinsprache. Bei der Entstehung von sekundären Dialekten fungieren die primären Dialekte als Substrat“. „Primarne dialekty“ su prěnjotne/poprawne dialekty wěsteje kónčiny, „tercierne dialekty“ su wšelake wuwića standarda we wšelakich krajach, na př. pisomna němčina w Awstriskej.

Po WEISGERBERu (1996: 261/62) je *wobchadna rěč* najrozšěrjeniša forma dźensnišeje ertneje rěče. Eksistujetej dwě wašni zhladowanja na tute zapřijeće: Horicontalnje widźane eksistuja „regionalne wobchadne rěče“, kotrež su dale rozšěrjene hač dialekty, ale mjenje hač standardna rěč. Wertikalnje widźane wustupuje *wobchadna rěč* jako mjezyschodźenk, kotryž njewotpowěduje krutym zasadam a normam „wysokeje“ rěče, t. r. standardneje rěče. *Wobchadna rěč* twori samostatny system, wobsahuje pak też dialektalne a standardne elementy, tak zo njeeksistuja wótre hranicy mjez jednotliwymi warietami, a wone so mjezsobu wobwliwuja. Kóžda z tŕoch warietow ma w towaršnosći swoju funkciju, potajkim wone eksistuja funkcionalnje pódla so.

Wšitke tute definicije *wobchadneje rěče* zjimajo móže so rjec, zo woznamjenja kolektiwnje wužiwany wobrot *wobchadna rěč*[10] wariantu rěče mjez dialektom a standardnej rěču, kotraž je dźensa w ertnej komunikaciji wšěch worštow ludnosće najbóle rozšěrjena a twori samostatny system, też hdyž je wot dialektow a standardneje rěče wobwliwowana.

---

[9] Druzy kaž na př. BRAUN 1987 (přir. MLS 1993: 29) wobhladuja *rěč wšědneho dnja* jako hłownu warietu *wobchadneje rěče*, jako „alltägl. Bereich der Standardsprache, in Abgrenzung zum lit.-künstlerischen, wiss., arbeitsprakt. Bereich der Standardsprache“.

[10] Za jednu rěč njeeksistuje jenož jedna forma *wobchadneje rěče* (hlej też wyše komentary k SCHREIBERej), ale takrjec wjacore *wobchadne rěče*, kotrež su regionalnje diferencowane (ale mjenje hač dialekty) a też we sebi worštowane, wotwisnje wot staroby, powołanja, kubłanja etc. Tak rozeznawa so wobchadna rěč Hamburgčana a Mnichowčana, staršeje a młódšeje generacije. Ale přeco jedna so pola *wobchadneje rěče* wo mjezyschodźenk mjez standardnej rěču a dialektom, a wo njespisownu rěč (přir. BICHEL 1973: 129 „Nicht-Schriftsprache“).

Terminus *wobchadna rěč* móže so na dwoje wašnje wužiwać[11]: jako pomjenowanje za wašnje wužiwanja rěče, t. r. ertne wužiwanje, abo jako pomjenowanje za warietu rěče, kaž so to w tutym přinošku čini.

Wobkedźbować ma so, zo ma tež *wobchadna rěč* swoju normu, nic jenož standardna rěč. *Wobchadnorěčna norma* pak njeje kodifikowana, ale uzualna. Njemóže so tuž prajić, zo je jenož standardna rěč norměrowana. Wšitke formy rěče su na swoje wašnje a w swojej měrje norměrowane (přir. BYKOV 2003: 153 sć.).

Za předležacy přinošk su zapřijeća *standardna rěč – wobchadna rěč – dialekt* ważny zakład. Druhe terminusy so zdźěla synonymnje z nimi wužiwaja, zdźěla služa k dalšemu diferencowanju warietow rěče abo zjimaja wjacore wariety do jedneho wobłuka. Tak wužiwa so na př. wobrot *substandard*[12] jako pomjenowanje za „alle Sprachformen und -varietäten, die nicht standardsprachl. sind, v. a. Dialekte, Umgangssprachen und ihre Formen“ (MLS 1993: 613). Wón je potajkim nadzapřijeće za cyły rěčny wobłuk pod standardom. JACHNOW (1991: 9) definuje *substandard* jako rěčnu wariantu, „die 1) nichtkodifiziert, d. h. nicht in präskriptiven Grammatiken und in Wörterbüchern fixiert ist, 2) die keiner systematischen und kontinuierlichen Akkultivierung unterliegt, 3) die nicht polyfunktional im Sinne eines modernen Kulturidioms ist, 4) die nicht als überregionale Prestigevariante von offiziellen Institutionen distribuiert wird und in dieser Eigenschaft vornehmlich den gehobenen sozialen Strata zugänglich ist“.

W Heidelbergskim kolegu za doktorandow „Dynamik von Substandardvarietäten“ (rěčnikaj prof. dr. K. J. Mattheier a prof. dr. E. Radtke)[13], wužiwaše so terminus *substandard* za dwaj rozdźělnej předmjetaj. Jónu wopisuje wón warietu, kotraž so hłownje přez swoje rozeznawanje wot standardneje rěče a diatopiske, diastratiske abo diafaziske/diamedialne wotchilenja wot njeje charakterizuje. Na druhim boku bě horjeka hižo wobjednany mjezyschodźenk mjez dialektom a standardnej rěču měnjeny. *Substandard* steješe tuž za cyły kompleks wotchilenjow wot formulowaneho standarda, štož wotpowěduje definiciji w MLS a JACHNOW 1991.

Za hornjoserbsku problematiku njetrjeba so *substandard* zwonka opozicije *dialekt – wobchadna rěč* wobkedźbować. Docyła dyrbi so na to skedźbnić, zo móža tu wobjednane zapřijeća w kóždej rěči hinaši status měć, štož budźe so tež w sćěhowacym pokazać. W předležacym nastawku wužiwam wobrot *substandard* jako napřećiwny pol k *standardej*, potajkim za wšitke wariety zwonka *standardneje rěče.*

4. Stratifikacija rěče w rušćinje, čěšćinje a serbšćinje

4.1. Stratifikacija w rušćinje

Ruska standardna rěč dźěli so do dweju subsystemow: *кодифицированный литературный язык* a *разговорная речь*, njekodificěrowana „wobchadna rěč“. *Разговорная речь*[14] nasta na bazy kodifikowaneje standardneje rěče a wužiwa so w ertnej wšědnej

---

[11] Hlej ALTHAUS/HENNE (1980: 379).

[12] Druhdy wužiwa so tež terminus *nonstandard*, přir. SCHREIBER (1999: 75 sć.), HINRICHS (1992).

[13] Informacije k tutomu projektej namakach na před lětom hišće eksistowacej internetowej stronje http://www.zuv.uni-heidelberg.de/gradkoll/substandard/. Koleg za doktorandow bě so 1994 założił, je so mjeztym pak hižo zakónčił.

[14] *Разговорная речь* je synonymne z terminusom *разговорный язык* (přir. ЗЕМСКАЯ 2004: 3), njesmě pak so zaměnić z kwalifikatorom *разговорное*, kotryž so w słownikach za rěčny stil (wosebje so na leksiku poćahujo) wužiwa (hlej VON TIMROTH 1983: 98).

njeposrědnej a njeoficialnej komunikaciji. Tutu warietu charakterizuje naddialektnosć, stabilnosć, strukturalna organizowanosć, polyfunkcionalnosć, ale njekodifikowanosć – hinak hač płaći to za *кодифицированный литературный язык* (ЛЭС 2002: 407). Najhusćišo definuje so *разговорная речь* z pomocu ekstralinguistiskich kajkosćow, kaž na př. w СИРОТИНИНА (1974: 19): „неподготовленность речевого акта, непринужденность речевого акта, непосредственное участие говорящих в речевом акте“. Měnjenja k poměrej mjez subsystemomaj ruskeje standardneje rěče su mjez ruskimi linguistami přeco hišće rozdźělne. Tak wobhladuje na př. ШМЕЛЕВ (1977: 38 sć.) *разговорную речь* jako funkcionalny stil standardneje rěče a nic jako samostatny system. Tež HILL (1988: 167) liči *разговорную речь* k funkcionalnym stilam standardneje rěče, skedźbnja pak na to, zo tenděruje wona k zesamostatnjenju jako „sekundarna standardna rěč“. Měnjenje, zo je *разговорная речь* samostatny rěčny system, pak so přeco bóle přesadźi (hlej ЗЕМСКАЯ 2004: 4, ZYBATOW 1995: 225, JACHNOW 1980: 35–64, 1994: 358–81).[15] Přećiwo zarjadowanju jako funkcionalny stil rěči jeje polyfunkcionalnosć a swójska norma. Hačrunjež je *разговорная речь* w prěnim rjedźe ertnje wužiwana rěč, so tež přeco husćišo w literaturje nałožuje a wobwliwuje kodifikowanu literarnu rěč.[16]

K ruskemu substandardej słušeja *диалект* (*наречие*), *говор*[17] a tak mjenowane *просторечие*. *Диалект* a *просторечие* rozeznawatej so z tym, zo je prěni diatopisce wobmjezowany, *просторечие* pak nic. Wone je po КАПАНАДЗЕ (1984: 5) „ненормированная, социально ограниченная речь горожан, находящаяся за пределами литературного языка“. Nastało je *просторечие* na bazy Moskwu wobdawacych dialektow (hlej ЗЕМСКАЯ/ШМЕЛЕВ 1984: 7). Tuta warieta ma hinašich rěčnikow hač *разговорная речь*: Po MARSZK (1999: 630) rěča *просторечие* ći, kotřiž „keinen Dialekt mehr sprechen, die aber andererseits die Standardsprache nicht vollständig erworben haben“. Su to potajkim dźensa předewšěm starši ludźo, kotřiž njemějachu šulske kubłanje a tuž standardnu rěč nawuknyli njejsu. Nałožowanje tuteje wariety woteběra, dokelž je dźensa lědma hišće njekubłanych ludźi. *Просторечие* njepłaći jako samostatny jednotny system.[18]

---

[15] ЗЕМСКАЯ (2004: 21) rěči wo diglosiji mjez warietomaj *кодифицированный литературный язык* a *разговорная речь* a praji k poměrej mjez woběmaj: „Итак, разговорная речь и кодифицированный литературный язык – это различные языковые системы, функционирующие в одном и том же коллективе. Их использование обусловлено экстралингвистически.“

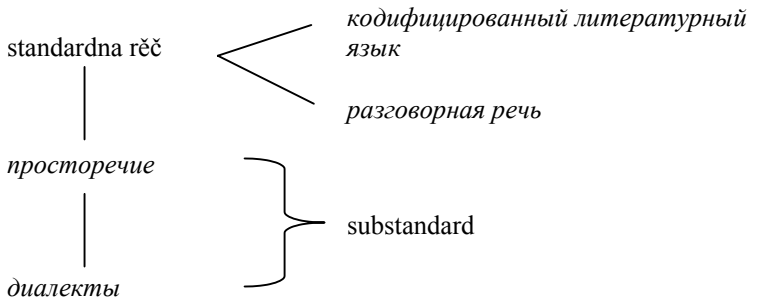
[16] Na to skedźbnja tež ЗЕМСКАЯ (2004: 234): „Но разговорную речь надо знать не только тем, кто вступает в непосредственное общение с русским собеседником. В современном русском языке разговорная речь – очень активная стихия. Всюду, где требуется сделать текст более образным и ярким, используются элементы живой разговорной речи. Она влияет на кодифицированный язык, проникая в язык газет, в художественную литературу, в научно-популярные статьи и книги, в язык радио, кино и телевидения.“

[17] Tutej dwaj terminusaj staj wotpowědnikaj za *dialekt* a *narěč*. Kaž hižo pod dypkom 2 zjimatej so tež tu w rušćinje wobě do zhromadneho zapřijeća *диалект*.

[18] K tomu ЗЕМСКАЯ/ШМЕЛЕВ (1984: 11): „Это речь, противопоставленная как говорам, так и литературной разговорной речи, но противопоставленная им не как система единиц, а как некий общественно-исторический феномен с весьма невысокой степенью структурной организованности. Три сферы современной устной речи – диалект, просторечие, литературная разговорная речь – различны между собой прежде всего по составу носителей языка. Элементы языка, маркированные как просторечные, не составляют полных парадигм ни на одном из уровней языка.“

Někotre elementy tuteje wariety wužiwaja so tež w literaturje jako stilistiski srědk (přir. ЗЕМСКАЯ/ШМЕЛЕВ 1984: 3; ZYBATOW 1994: 372).[19]

Stratifikacija ruskeje rěče móže potajkim takle wupadać:

ЗЕМСКАЯ et al. (1981: 23) koriguja nahlady češkich slědźerjow[20] wo poměrje mjez standardnej rěču a substandardom w rušćinje: „Мнение чешских коллег о том, что ‚все, кто владеет литературным языком, владеет и формациями нелитературными и принадлежат, следовательно, в этом смысле к нескольким разным языковым обществам', по отношению к русскому языку неприменимо и, возможно, является переносом положения, свойственного другим языкам (например, чешскому), на русский язык." Tež w KOESTER-THOMA/ZEMSKAJA (1995: 61) přirunuje so *просторечие* z češkej warietu *obecná čeština.* Zo pak wobsteji woprawdźe rozdźěl mjez tutymaj warietomaj, pokaza so při wopisanju češkeho systema w přichodnym wotrězku.

4.2. Rěčne wariety w češćinje

DANEŠ (2003: 9 sć.) wopisuje dźensnišu stratifikaciju w češćinje tak: Eksistuje t. mj. „wysoki standard" – to je spisowna rěč, wobchadna forma standarda, rjad regionalnych interdialektow ze wšelakim rozšěrjenjom a wužiwanjom, mnoho lokalnych dialektow a slang.

Diskusija wo stratifikaciji češkeje rěče započa so kónc 50tych lět 20. lětstotka a hač do dźensnišeho eksistuja wšelake teorije. Na tutym městnje wobmjezuju so na zajimawe a ważne zapřijeća *spisovná čeština*, *hovorová čeština* a *obecná čeština*. Wužiwam wosebje publikacije VINTRa (2001), L. BAYER (2003), JEDLIČKi (1978) a СГАЛЛа (1960). Přeco zaso mjenuje pak so tež HAVRÁNEK, kotryž je diskusiju wo natwarje češkeje rěče mjenje abo bóle zawjedł. Skedźbnić chcu na to, zo poćahuja so tu wopisane poměry na Češku (něm. Böhmen) a nic na teritorijej Morawy a Šleskeje, hdźež je rozdźělenje warietow hinaše (DANEŠ 2003: 12).

Obecná čeština – tež „běžná mluva"[21] (VINTR), „Gemeinböhmisch" abo „Gemeintschechisch" (BAYER) abo „обиходно-разговорный наддиалектный язык" (НЕЩИМЕНКО, БЕЛИЧ) mjenowana – je wobchadna rěč Češkeje, kotraž bazěruje na centralnym

---

[19] VON TIMROTH (1983: 92 sć.) pisa hišće wo tehdyšej njewěstoće mjez linguistami, hač ma so *просторечие* k literarnej rěči ličić abo hač steji zwonka njeje.

[20] CHLUPÁČOVÁ K., KAKOVÁ O., CAMUTALIOVÁ I. [rec.:] «Русская разговорная речь», [w:] Československá rusistika, 1975/3, str. 130.

[21] DANEŠ (2003: 12) wužiwa wuraz „běžně mluvená čeština" (Everyday Spoken Czech) w šěršim zmysle za wšitke formy ertneje rěče.

běskim interdialekće a Praskej narěči a je nimo standardneje rěče najwjace trjebana forma narodneje rěče.[22] Hačrunjež njewužiwa so *obecná čeština*, kotraž integruje zdźěla spisowne a zdźěla tež nadregionalne/interdialektalne formy, dźensa hižo jenož ertnje, ale tež husto w formalnych kontekstach (BAYER 2003: 15) a literaturje (GRYGAR-RECHZIEGEL 1990: 9–29), wobhladuje ju wjetšina awtorow jako substandard (hlej SGALL et al. 1992: 7, GRYGAR-RECHZIEGEL 1990). JACHNOW (1994: 360 sć.) wobhladuje ju jako „Nebenstandard", potajkim słušacu k standardej, „da diese von einem außerordentlichen hohen kommunikativen Gebrauchswert ist, interstratifikational benutzt wird und einen zentralen Komplementärteil der tschechischen Nationalsprache darstellt". Štož nastupa status *obecn*eje *češtin*y, knježi potajkim hišće njepřezjednosć.

JEDLIČKA (1978: 42) kritizuje terminus *obecná čeština* jako njepřihódny a wužiwa na jeho městnje terminus *běžně mluvený jazyk*: „Poněvadž je termín obecná čeština, jak se ho v dosavadních pracích užívá, dvojznačný, zdá se nám vhodnější užít nadřazeného termínu běžně mluvený jazyk pro označení fenoménu vnitřně rozčleněného na variantní útvary-normy, z nichž základní je regionální obecná čeština a vedle ní pak další interdialekty." A dale charakterizuje JEDLIČKA tutu wobchadnu rěč Češkeje jako „nespisovný útvar, v české situaci rozčleněný na dílčí variantní normy regionálně vymezené, který se vyznačuje rysem komplexní mluvenosti a který má platnost teritoriálně v podstatě neomezenou".[23]

Rozdźěl mjez *obecn*ej *češtin*u a *spisovn*ej *češtin*u je wosebje w morfologiji a fonetice wulki. Přičina leži w tym, zo wuzwoli so za nowu češku spisownu rěč spočatk 19. lětstotka (čas słowjanskeho narodneho wozrodźenja) kruta a strukturowana norma humanistiskeje periody 16./17. lětstotka. To wjedźeše k antinomiji mjez kodifikowanej standardnej rěču a ertnej ludowej rěču (DANEŠ 1997: 205).[24]

Jako *hovorová čeština* – terminus bu w 30tych lětach 20. lětstotka wot HAVRÁNEKa zawjedźeny – pomjenuje so ertnje wužiwana *spisovná čeština.* Wo statusu tuteje formy rěče knježitej hač do dźensnišeho dwě jara wšelakej měnjeni mjez linguistami. W debaće wo wobchadnej rěči w Češkej zastupowaše hłownje BĚLIČ (hlej БЕЛИЧ 1961) měnjenje, zo je *hovorová čeština*, kotruž mjenuje wón w swojim ruskim nastawku „разговорный литературный язык", samostatna warieta, kotraž služi jako wobchadna rěč Češkeje a so mjez *spisovn*ej *češtin*u a regionalnje wobmjezowanej *obecn*ej *češtin*u zarja-

---

[22] We wučbnicy za čěšćinu (BISCHOFOVÁ 1999: 164) definuje so *obecná čeština* takle: „Obecná čeština je nejrozšířenější nespisovnou varietou českého národního jazyka užívanou v běžném hovoru (v neoficiální komunikaci) v Čechách a částečně na Moravě."

[23] K rozšěrjenosći *obecn*eje *češtin*y tež w Morawje praji ČERMÁK (1987: 134) sćěhowace: „In Moravia, where the dialectal situation is different and more complex, the use of Common Czech [= *obecná čeština*] is limited, since there is only an interim form here, a so-called (Moravian) interdialect, i. e. one between Common Czech and the dialects proper."

[24] SCHUSTER-ŠEWC (1973: 218) wupraji so k čěšćinje tak: „Während sich z. B. die Entwicklung des polnischen Standards über mehrere Jahrhunderte im Großen und Ganzen organisch und ohne bedeutende äußere Störungen vollzieht, wurde dieser Prozess im Tschechischen durch die Zerstörung des tschechischen Feudalstaates im 17. Jahrhundert (Schlacht am Weißen Berge) und die folgende Eliminierung des tschechischen Adels unterbrochen und konnte erst zweihundert Jahre später fortgesetzt werden. Die Konsequenz ist ein relativ starker Kontrast zwischen der auf dem alten Sprachtyp des 16. Jh. aufbauenden tschechischen Schriftsprache und den vorwiegend nur in den ländlichen Gegenden erhalten gebliebenen tschechischen Volksdialekten. Eine gewisse künstliche, unter puristischen und slawisierenden Einflüssen stehende Entwicklung des tschechischen nationalen Standards ist die Folge. Die Herausbildung der mündlichen umgangssprachlichen Form des Tschechischen wird bedeutend verzögert."

duje. Tež HAVRÁNEK (1963: 254 sć.) podpěrowaše samostatny status *hovorov*eje *češtin*y a widźeše diglosiju mjez tutej warietu a *obecn*ej *češtin*u, hačrunjež tež twjerdźi, zo so wonej dale a bóle mjezsobu přibližujetej.[25] *Obecná čeština* njeby so tuž jako wobchadna rěč wobhladować móhła, dokelž je regionalnje wobmjezowana.

Hłowny zastupjer druheho měnjenja w Češkej je SGALL (hlej СГАЛЛ 1960) a nimo njeho tež JEDLIČKA (1978), CHLOUPEK (1982) a ČERMÁK (1987). Woni njewidźa *hovorov*u *češtin*u jako samostatnu warietu, ale jako dźělnu formu, t. r. ertne realizowanje spisowneje rěče; k tomu JEDLIČKA (1978: 47): „Konečným důsledkem změněného chápání spisovného jazyka je skutečnost, že se do pojmu spisovného jazyka zahrnuje nejen jazyk psány, ale i spisovný jazyk mluvený“. A niže (str. 49) praji awtor k situaciji w Češkej: „V české a slovenské terminologii převládá dnes výrazně pro širší pojetí spisovného jazyka, zahrnujícího formu psanou i mluvenou a majícího široké funkční stylové rozpětí (počítaje i formu hovorovou), termín *spisovný jazyk,* takže lze mluvit o jeho ustálenosti.“ *Hovorová čeština* je wobchadna rěč, kotraž wužiwa so na městnje *obecn*eje *češtin*y wot wobmjezowaneje skupiny inteligency. ČERMÁK (1987: 134) kaž tež HILL (1988: 175/76) jako wukrajny zastupjer tutoho měnjenja dwělujetaj samo na eksistency tuteje formy.[26] Tež VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, kotraž wopisuje dźensnišu diglosiju w čěšćinje a widźi *hovorov*u *češtin*u jako tak mjenowanu „High-Variety“, dwěluje na funkcionaliće (Elaboriertheit) tuteje wariety a mjenuje jako přičiny słaby status češkeje elity w 19. lětstotku a pobrachowacu žónsku rólu při „familiarizaciji“ tuteje wariety.[27] *Hovorová čeština* njeje potajkim kaž ruska *разговорная речь* warieta ze swójskim systemom, ale ertna forma *spisovn*eje *češtin*y.[28] Zastupjerjo tutoho měnjenja, kotřiž su mjeztym w mjeńšinje a hłownje we wukraju publikuja, widźa *obecn*u *češtin*u jako wobchadnu rěč Češkeje, kotraž njeje na wěstu skupinu rěčnikow wobmjezowana (kaž je to *hovorová čeština*) a so tež přeco bóle spisownej rěči bliži.

Što je nětko woprawdźita „wobchadna rěč“ w čěšćinje, wotwisuje potajkim wot zastupowaneho měnjenja. W tutym přinošku wobhladujemy *obecn*u *češtin*u jako wobchadnu rěč Češkeje a přizamknjemy so tuž měnjenju SGALLa a JEDLIČKi. *Hovorová čeština* njeje z tym samostatna warieta, ale dźěl spisowneje čěšćiny. Jako wobchadna rěč móže jenož za wobmjezowanu skupinu kubłanych ludźi płaćić, jeli docyła eksistuje. *Obecná čeština* so přiběrajcy jako wobchadna rěč w Češkej přesadźi a šěri a tuž je woprawnjene, hdyž ju w trojodźělenju rěčneho systema mjez *nářeči* a *spisovná čeština* zarjadujemy.

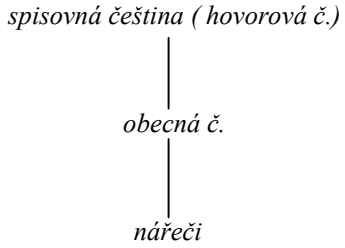
---

[25] We wopisanju diglosije w Češkej pola VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ (2002: 249) je *obecná čeština* tak mjenowana „Low-Variety“ („High-Variety“ = *hovorová čeština).* Tu jedna pak so wo atypisku diglosiju. K tomu VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ (2003: 145): „Atypisch wäre zunächst die schwache Stellung der elaborierten *high variety* innerhalb ihrer eigenen Funktionaldomäne, atypisch wäre aber in erster Linie die Elaboriertheit der *obecná čeština*, die die lexikalischen und funktional-stilistischen Mittel der *hovorová čeština* mühelos (und seit langem) adaptiert. Die tschechische Sprachsituation ist ein gutes Beispiel für eine nicht gelungene Familiarisierung der elaborierten Varietät.“

[26] K tomu tež ČERMÁK (1987: 134): „It is far from clear what exactly should be understood by the term Colloquial Czech [= *hovorová čeština*], but it would appear that this so-called variety has no particular formal means of expression; indeed, some linguists doubt that such a variety exists, as it is not supported by sufficient linguistic evidence and does not form a complete code.“

[27] Dokładnišo hlej VAN LEEUWEN-TURNOVCOVÁ (2002: 249–267, 2003: 141–167).

[28] Hačrunjež wopisuje JEDLIČKA (1978) *hovorov*u *češtin*u jako dźělnu formu spisowneje čěšćiny, přirunuje ju z ruskej warietu *разговорная речь* (hlej str. 47, 50), štož so mjezsobu kusa.

4.3. Rěčne wariety w hornjoserbšćinje

Přińdźemy nětko k specifiskemu rozdźělenju rěčnych formow w hornjoserbšćinje. *Hornjoserbska spisowna rěč* bazuje na južnym Budyskim ewangelskim dialekće. Wona wuči so w šuli a wužiwa so předewšěm pisomnje, na př. w literaturje, w nowinarstwje, ale tež při narěčach, předowanjach atd.[29] Nimo tuteje „pisomneje" mjenuje FASKA (1998: 140) *ertnu formu spisowneje serbšćiny*.[30] Tuta wužiwa so w dźiwadle, w rozhłosu kaž tež w šuli a cyrkwi a rozeznawa so wot oficialneje na spisownej rěči orientowaneje formy we wurěkowanju wěstych zwukow.[31] ŠEWC (1968: 8/9) dźěli standardnu rěč do dweju warietow, *rozmołwneho stila*, kotryž wobsahuje druhdy tež elementy městnych dialektow, a *literarneho*/*basniskeho stila*.[32] *Rozmołwny stil* pola ŠEWCa a *ertna forma spisowneje serbšćiny* pola FASKi móžetej so přirunować z *hovorov*ej *češtin*u w čěšćinje.

---

[29] *Hornjoserbska spisowna rěč* forměrowaše so w 17. lětstotku w dwěmaj pisomnymaj wariantomaj: hornjoserbskej ewangelskej pisomnej rěči, bazowacej na Budyskim dialekće, a hornjoserbskej katolskej pisomnej rěči, bazowacej na Kulowskim a pozdźišo Chróšćanskim dialekće. W druhej połojcy 19. lětstotka wutwori so jednotna *hornjoserbska spisowna rěč* na bazy Budyskeho (ewang.) dialekta, do kotrejež přewzachu so pak tež elementy ze zapadneho katolskeho dialekta. Nimo toho wobwliwowaše čěska standardna rěč wuwiće hornjoserbskeje standardneje rěče, štož přinošowaše k sylnišej diferenciaciji hornjoserbskeje standardneje rěče wot hornjoserbskich dialektow; přir. SCHUSTER-ŠEWC (1973: 222).

[30] Tež PETR/PETROWA (1960: 76) znajetaj tajku *wobchadnu literarnu serbšćinu* (= *rěčana literarna hornja serbšćina*), kotraž rozeznawa so wot *interdialektalneje měšćanskeje hornjoserbšćiny* („wobchadna rěč w hospodarskich, politiskich a druhich serbskich srjedźišćach, předewšěm w Budyšinje a to na podłožku trajneho kontakta literariskeje serbšćiny z narěčemi") a *neutralneje hornjoserbšćiny* (wobchadna rěč nošerjow, kotřiž su ju hakle po wójnje na wučerskim wustawje abo w rěčnych kursach nawuknyli a nimaja žadyn abo jenož sekundarny zwisk z narěčemi a wjetši wliw z němčiny). Model pola PETR/PETROWA (1960) wobmjezuje so na Budysku kónčinu a njebudźe w tutym nastawku dale rólu hrać.

[31] Tak ma so na př. w formach komparatiwa kaž *młódši* w spisownej HSR po normje *dš* jako *c'* wurěkować, w ertnej formje wurěkuje so wone pak jako *č*, přir. FASKA (1998: 140/41).

[32] Rozdźělenje standardneje rěče do wšelakich funkcionalnych stilow, kotrež bazuje na teoriji Praskeje šule a na kotrež skedźbnja na př. POHONTSCH (2002: 22) a wopisuje WÖLKOWA (1998: 178 sć.), njebudźe so tu dale wobkedźbować. Funkcionalne stile njewobhladuja so jako samostatne wariety rěče, ale jako wšelaka realizacija jedneje wariety, standardneje rěče (NABRINGS 1981: 186 sć.). Wobkedźbować ma so tež, zo njewotpowěduje „rozmołwny (wobchadny) stil" pola WÖLKOWeje tu wopisanej *wobchadnej rěči*, ale zo móže so ze swojimi funkcijemi skerje z horjeka mjenowanymaj terminusomaj *ertna forma spisowneje serbšćiny* pola FASKi a *rozmołwny stil* pola ŠEWCa runostajić. Mjeztym zo rozeznawa ŠEWC (1973: 223) hišće jenož dwaj stilej, wopisuje FASKA (1981: 274) hižo tendencu zesylnjenja stilistiskeje diferenciacije spisowneje rěče.

Hornjoserbšćina wobsteji z wjele dialektow, kotrež hodźa so po regionalnych kaž też konfesionalnych kriterijach rozdźělić. ŠEWC zjima *dialekty* a *narěče*[33] do *ludoweje rěče*, kotraž so doma a na wsy we wšědnym žiwjenju rěči. *Wobchadna serbšćina* rěči so po FASCe w zjawnych, ale njeoficialnych komunikaciskich situacijach a w priwatnej sferje. Ju wobwliwuja na fonetiskej a fonologiskej runinje Budyski a katolski dialekt.[34] Dźensa móže so wo „wobchadnej (žiwej) rěči" w serbšćinje jenož hišće we wobmjezowanej kónčinje hornjoserbskeho teritorija rěčeć[35], w sćěhowacym poćahuje so dźělenje na *standardnu rěč – wobchadnu rěč – dialekty* a wuprajenja wo fungowanju tutych idiomow jenož na wobstejnosće w tutej kónčinje. Tři wariety, wo kotrež dźe w dalšim teksće, su: *HSR – hornjoserbska spisowna* (= *standardna*) *rěč*, *SWR* – (*hornjo*)*serbska katolska wobchadna rěč* a *SKD – serbski katolski dialekt.*[36] Tute tři wariety eksistuja porno sebi na teritoriju, kotryž je na karće ćmowy markěrowany a leži w katolskej Hornjej Łužicy.[37]

Hierarchija za serbšćinu w tutej kónčinje wupada tuž tak[38]:

HSR (ertna forma spisowneje serbšćiny)
|
SWR
|
katolski dialekt

---

[33] W tutym nastawku so mjez dialektom a narěču njerozeznawa kaž hewak w sorabistiskej dialektologiji.

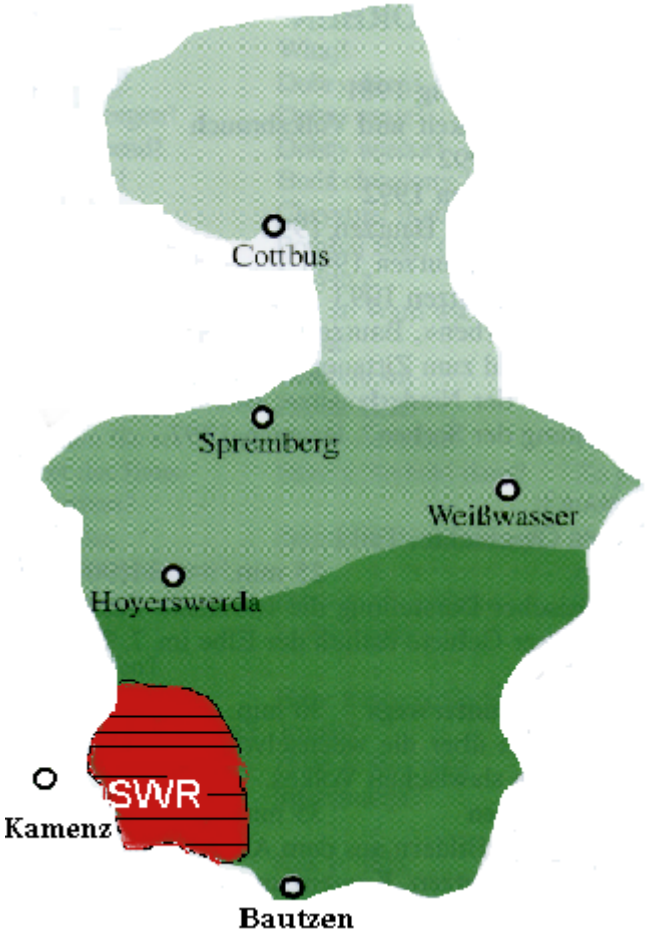
[34] W FASSKE (1981: 28) praji so, zo skrućeše so „nadregionalna wobchadna forma" serbšćiny, kotraž wobsedźi teritorialne (dialektalne) elementy kaž też elementy literarneje rěče, po 2. swětowej wójnje (tuta doba widźi so jako ważny přewrót w změnje uzusa hornjoserbskeje spisowneje rěče). W FASKA (1973: 130 sć.) wopisuje so tuta warieta jako komunikaciski srědk w towarstwach zjednoćeneje serbskeje inteligency, w kotrejž so dialekt jako skomolena serbšćina wobhladuje a tuž přez lěpšu serbšćinu, nadregionalnu wariantu, naruna. Zdobom pak přiběra też wliw katolskeho dialekta na spisownu rěč. W tutym zwisku twjerdźi FASKA, zo njeje hišće w serbšćinje k dospołnej niwelizaciji dialektnych wosebitosćow přišło, ale zo jedna so jenož wo tendencu. Dźensa su poměry w tutym nastupanju hižo hinaše, kaž so w tutym přinošku wopisuje.

[35] Wariety a jich rozdźělenje w ewangelskich hornjoserbskich kónčinach a w Delnjej Łužicy su hinaše. Zo pak so na př. pola delnjoserbšćiny wjace wo „žiwu rěč" njejedna, kotraž wužiwa so we wšědnej komunikaciji hač k najmłódšej generaciji, wupraja citat z FASKA (1998: 142): „njeoficialne zjawne komunikaciske akty, w kotrychž so delnjoserbšćina wužiwa, praktisce njeeksistuja". Poćahujo so na Hornju Łužicu mjenuja so też w druhich přinoškach přeco zaso jako centrum hornjoserbskeho rěčneho teritorija serbske katolske wsy w tříróžku Budyšin – Kamjenc – Wojerecy, přir. na př. KELLEROWA (1998: 89).

[36] Terminus *katolski dialekt* wužiwa so tu jako nadzapřijeće za cyłk lokalnych narěčow. Awtorce je wědome, zo njeje katolski dialekt jednotny w tu wopisanym terenje, ale zo eksistuja też rozdźěle mjez jednotliwymi katolskimi wosadami, na př. mjez Ralbicami a Chróšćicami, kotrež pak so tu wobkedźbować njebudu.

[37] Přir. kartu (str. 85) na zakładźe brošurki „Serbja-Serby. Die Sorben in Deutschland" pod redakciju M. Šimanoweje, Zhorjelc 1997, str. 69. Ke geografiskej poziciji SWR přir. BREU (2000: 53).

[38] *Ertna forma spisowneje serbšćiny* njehraje we wopisanej kónčinje skoro žanu rólu, jenož we wěstej měrje pola fararjow abo wučerjow, kotřiž so w cyrkwi abo šuli wo nałožowanje „porjadneje", t. r. spisowneje serbšćiny prócuja. Wona zarjaduje so w šemje jako dźěl spisowneje rěče, kaž je so to też pola češćiny z *hovorov*ej *češtin*u činiło.

4.4. Přirunanje wobjednanych třoch rěčow

Wšě tři wobjednane rěče, serbšćina, čěšćina a rušćina, wobsedźa nimo standardneje rěče (spisowneje rěče) a dialektow mjezyschodźenk, kotryž so wot wobeju bokow (standarda a dialekta) wobwliwuje, ale so k „wyšemu“ schodźenkej – standardnej rěči – měri a přeco bóle přibližuje. Dialekty a jich elementy so w rěči dale a bóle pozhubjuja. Tutón mjezyschodźenk wobsahuje rěčne formy, kotrež so zjimaja do zapřijeća „wobchadna rěč“, kaž je so wone w nastawku definowało. Status a funkcija tuteje wobchadneje rěče móžetej pak w kóždej rěči hinašej być.

Sćěhowaca tabula přirunuje poměry w serbšćinje z čěšćinu a rušćinu a pokazuje na zakładźe wuzběhnjeneje linije sebi po funkcionaliće jako wobchadna rěč wotpowědowace wariety. Při tym płaća wopisane poměry w hornjoserbšćinje jenož za horjeka mjenowanu **katolsku kónčinu**. *Ertna forma spisowneje serbšćiny* eksistuje w SWR-kónčinje jenož w formje na př. rozhłosa, šule, prědowanja etc., ale nic jako rozmołwny srědk w ludnosći. Mjenuje so tu jako přirunujomna warieta k wotpowědnej češkej a ruskej warieće.

čěšćina	hornjoserbšćina	rušćina
spisovná čeština	spisowna serbšćina	литературный язык
hovorová čeština	ertna forma spisowneje serbšćiny (bjez ekstremnych HSR-elementow)	разговорная речь
obecná čeština (= Gemeinböhmisch, Zentraltschechisch, baza je stary Praski dialekt, nic w Morawje a Šleskej)	wobchadna serbšćina = SWR (substrat je katolski dialekt)	просторечие (baza su Moskowske naréče)
nářeči	katolski dialekt z naréčemi	диалекты / говоры

Hačrunjež wobhladuja so *obecná čeština*, *SWR* a *разговорная речь* jako „wobchadna rěč“ w čěšćinje, serbšćinje katolskeje Łužicy resp. rušćinje, njewotpowěduja sej we wšěch charakteristiskich dypkach a funkcijach. Tak rozeznawaja so *obecná čeština*, *SWR* a *разговорная речь* w statusu. Prěnjej přisłušatej k substandardej, ruska warieta pak so k standardnej rěči liči. Štož nastupa bazu za wuwiće warietow, wotpowěduje *SWR* ruskej *разговорная речь*. Wonej stej so na bazy standardneje rěče wuwiłoj; *SWR* nad substratom katolskeho dialekta. *Obecná čeština* pak ma jako zakład Praski dialekt. Češka wobchadna rěč a serbska wobchadna rěč wužiwatej so wot rěčnikow wšitkich worštow, *разговорная речь* je poprawom rěč kubłanych ludźi a by z tym skerje *hovorov*ej *češtin*je abo *ertnej formje spisowneje serbšćiny* wotpowědowała. Wona pak je zawěsće bóle rozšěrjena hač *hovorová čeština* abo *ertna spisowna serbšćina.* Wšitke tři wariety su samostatne rěčne systemy.

Tak pokaza so, zo je woznam zapřijeća „wobchadna rěč“ w kóždej rěči specifiski a njemóže so uniwersalnje na wšě rěče nałožować.

5. Serbska wobchadna rěč SWR a jeje poměr k standardnej rěči HSR

5.1. Wonkowna situacija SWR

W předležacym dźěle wobmjezuje so zapřijeće SWR na rěčnu warietu, kotraž so we wšědnym žiwjenju wjetšich kruhow ludnosće katolskeje Hornjeje Łužicy hač k najmłódšej generaciji wužiwa a kotraž je so wuwiła z HSR nad substratom[39] katolskeho dialekta. Wona njeje standardizowana, pokazuje pak husto regularne korespondency k HSR a rěči so w małej zwisowacej (jednotnej) kónčinje hornjoserbskeje Łužicy, w katolskich wjeskach gmejnow Ralbicy-Róžant a Chróšćicy we wuchodnym wokrjesu Kamjenc a w jeho blišej wokolinje. W tutych wsach su skoro wšitcy wobydlerjo dwuréčni

[39] Pod substratowym typom zrozumju rěč, kajkuž ju BREU (1994: 46/47) pola romanskich wobydlerjow na Balkanje wopisuje. Při wuknjenju cuzeje (kontaktneje) rěče ma maćerna rěč wliw na nowu rěč. Šematisce předstaja BREU tutón typ rěčneho kontakta a wobwliwowanja dweju rěčow takle: $L_1 \rightarrow L_2 \supset L_2$'. L_1 woznamjenja maćernu rěč, L_2 nowu nawuknjenu rěč. Wliw maćerneje rěče přeměnja nowu rěč k L_2'. Tu móže so za L_1 katolski dialekt zasadźić, za L_2 HSR. Na teritoriju Łužicy pokazuje so to tež pola t. mj. „Neulausitzisch“, wo čimž budźe pozdźišo rěč.

serbsko-němsce, a wjetšina (80–90 %) je maćernoreč̌na serbska.[40] W swójbach kaž tež w zjawnosći so serbsce rěči, čehoždla přińdu dźěći jenož z marginalnymi znajomosćemi němčiny – z rozhłosa abo telewizije – do šule.[41] Šulska situacija je so w poslednich lětach změniła. Wjetšina dźensnišich rěčnikow SWR wopytowaše hišće serbskej šuli w Ralbicach a Chrósćicach. Serbšćina běše wuwučowanska rěč, t. r. zo so nimo we wučbje serbšćiny tež w druhich předmjetach w serbskej rěči wuwučowaše, w nišich lětnikach we wšitkich předmjetach, we wyšich lětnikach nałožowaše so w přirodowědnych předmjetach zwjetša němčina. Worklečanska a Pančičanska šula, kotrejž ležitej tohorunja w SWR-kónčinje, měješ̌tej nimo serbskich t. mj. A-rjadownjow tež němske B-rjadownje, hdźež so serbšćina jako cuza rěč wuwučowaše a druhe předmjety w němskej rěči. Wot lěta 2001 so wjace njerozeznawa mjez serbskimi šulemi, kaž běštej to Ralbicy a Chrósćicy, a němsko-serbskimi šulemi, kaž běštej to Worklecy a Pančicy. We wšěch šulach w terenje SWR maja maćernoreč̌ni serbscy šulerjo a němscy šulerjo nětko samsny podźěl wučby serbšćiny a wuwučuje so po t. mj. „dwureč̌nym koncepće“.[42]

---

[40] Najaktualniše předstajenje situacije Serbstwa w tutej kónčinje skića demografisko-statistiske přepytowanje WALDE (2004) w gmejnskim zwjazku „Při Klóšterskej wodźe“, hdźež wobkruća so tež tu zastupowana teza, zo je w gmejnomaj Ralbicy-Róžant a Chrósćicy serbska rěč hišće najbóle rozšěrjena. Tak wučini podźěl serbskoreč̌nych w Chrósćicach 84,40 % (str. 10), w Ralbicach-Róžeńće 84,34 % (str. 18). W druhich gmejnach tutoho zwjazka leži podźěl Serbow wjele niže a za to stupa ličba němskoreč̌nych wobydlerjow, na př. Pančicy-Kukow 49,71 % Serbow a 39,32 % Němcow (str. 14), Worklecy 61,92 % Serbow a 30,23 % Němcow (str. 16). Posłownje wopisuje WALDE (2004: 24) situaciju w gmejnomaj Ralbicy-Róžant a Chrósćicy takle: „[…] der Anteil der aktiv sorbisch sprechenden Einwohner in Ralbitz-Rosenthal und Crostwitz relativ hoch ist. Die Dörfer liegen zentral im katholisch-sorbischen Gebiet. Gewöhnlich ist das Sprachverhalten in jenen Dörfern, die zu einer Pfarrgemeinde gehören, ähnlich. Das heißt, auch in den nach Ralbitz-Rosenthal und Crostwitz eingemeindeten Orten ist in allen Altersgruppen die Quote der Sorbischsprachigen hoch.“ Napadne je tež, zo je podźěl němskoreč̌nych w młodej generaciji, dźěći a młodostni (na př. hač do 25 lět), w gmejnomaj Ralbicy-Róžant a Chrósćicy jara niski, w tamnych gmejnach zwjazka pak wyši, w Pančicach-Kukowje samych je podźěl němskoreč̌nych w tutej generaciji hižo dominowacy (str. 25). Tute hódnoćenja móžachu so cyłkownje přez pólne slědźenje w lěću 2004, kotrež je so w katolskich wjeskach Hornjeje Łužicy we wobłuku projekta A15 přewjedło (hlej nóžka 1), wopodstatnić. Dyrbi pak so naspomnić, zo je tola relatiwnje wulki rozdźěl nastupajo rěčnu loyalnosć mjez „centralnymi“ a perifernymi (na př. Baćoń, Haslow) wsami. Tež w katolskej Radworskej kónčinje je nałožowanje serbšćiny přirunajo z Chrósćicami, Róžantom a Ralbicami wo tójšto redukowane.

[41] W kónčinje SWR stej w Ralbicach a Chrósćicach pěstowarni, w kotrymajž so jenož serbsce rěči a so serbska kultura a tradicija hajitej. Dokelž pak podźěl maćernoreč̌nych serbskich dźěći w druhich gmejnach terena SWR woteběra a podźěl němskich dźěći a dźěći z měšanych mandźelstwow přiběra, założi so w 90tych lětach poslednjeho lětstotka tak mjenowany WITAJ-projekt, iniciatiwa Serbskeho šulskeho towarstwa (SŠT) ze zaměrom, dźěćom, wosebje z němskich a měšanych swójbow, hižo w předšulskej starobje serbšćinu posrědkować a z tym dorost za serbske šule garantować. SŠT přewozmje jako nošer t. mj. WITAJ-pěstowarnje – prěnja bu 1998 přewzata, w kotrychž kubłarka z pomocu metody imersije dźěći k serbšćinje wjedźe. K wuslědkam tutoho projekta njehodźi so hišće wjele prajić dla hakle krótkeho časa jeho skutkowanja. (Nadrobne informacije hlej internetowa strona www.witaj-projekt.de/sorb/ a brošurka SŠT „Ich kann zwei Sprachen“: Dwureč̌nosć – přirodne bohatstwo Łužicy, Zhorjelc 1998).

[42] Najnowši model serbskeje wučby wopisuje PINIEK (2004: 142 sć.). Po nim wuwučuje so serbšćina tuchwilu w tř̌och formach: jako maćerna rěč we wšitkich rjadownjach, t. r. rěčnej předmjetaj serbšćina a němčina paralelnje a wěste předmjety w serbšćinje (Sakska), jako bilingu-

Wužiwanje serbskeje spisowneje rěče HSR wobmjezuje so w tutej kónčinje na šulu, medije, literaturu, ewentualnje prědowanja a pisomnu korespondencu. Starši wobydlerjo pak nimaja husto žane abo maja jenož snadne znajomosće spisowneje rěče dla hubjeneho šulskeho wukubłanja w času wójny a po wójnje. Ze spisownej serbšćinu zeznajomichu so zastupjerjo tuteje generacije jenož pasiwnje z pomocu serbskich nowinow abo literatury, kotrež pak běchu, kaž docyła serbska rěč w zjawnosći, w času wójny zakazane. W šuli nawuknychu jenož němčinu – pisomnje a ertnje. Zo su jich němskorěčne znajomosće při wšěm wobmjezowane, zależi na tym, zo bě šulske kubłanje jara krótke a zo so na wsach we wšědnym wobchadźe němska rěč jako srědk komunikacije njewužiwaše, ale serbski dialekt. Tuž bě wužiwanje němčiny wobmjezowane na šulsku wučbu, cyrkej a (pola muži) na wójsko.[43] Při nałožowanju němskeje rěče pokazuja so pola staršeje generacije sakske dialektizmy abo sylnje wobwliwowana němčina.

Młódša generacija měješe šulske kubłanje w serbšćinje a je tuž serbsku spisownu rěč zeznała. Zdobom wobknježi pak kóždy tež němčinu dospołnje, a to mjenje abo bóle w standardnej formje. Za to pak je so pola tutych rěčnikow lokalny serbski dialekt zhubił. Přičiny za tute wuwiće su hižo mjenowana stupaca mobilizacija, industrielne wuwiće etc. a z tym zwisowacy direktny kontakt z němčinu. Na zakładźe tutych wobstejnosćow móža so starši rěčnicy jenož we wobmjezowanej měrje k nošerjam SWR ličić. Jeje poprawni nošerjo su zastupjerjo młódšeje generacije, při čimž ma so hišće rozeznawać mjez powójnskej generaciju 40–50-lětnych, a młódšimi 15–40-lětnymi. Prěnja skupina twori přechodnu generaciju, w kotrejž je so SWR wuwiła a kotřiž znaja ewentualnje hišće wot swojich staršich pasiwnje katolski dialekt. Młódši njeznaja hižo SKD abo maja jenož jara snadne pasiwne znajomosće. Jich starši mějachu kubłanje w serbskej rěči a wužiwaja jenož SWR. Tuž eksistuje SWR hakle wot toho časa, zo je so po 2. swětowej wójnje maćernorěčna wučba serbšćiny zawjedła.[44] Z wuwučowanjom HSR w šuli spadowaše prestiž dialekta a cil rěčnikow běše, rěčeć čisće serbsce, potajkim HSR. Dokelž pak so we wotpowědnym teritoriju wot staršeje generacije hišće wšědnje serbski katolski dialekt rěčeše, wuwi so SWR jako wosebita wobchadna rěč, kotraž drje tenděruje k HSR, ale ma substrat katolskeho dialekta (hlej horjeka). Dźensa wužiwa so SWR we wšědnym žiwjenju, t. r. w komunikaciji w swójbje, we wsy abo mjez přećelemi, ale tež zdźěla hižo w pisomnym wobchadźe młódšeje generacije, na př. w e-mailkach abo w SMS.

Tak je znajmjeńša šěsć warietow, kotrež hraja w tutej kónčinje rólu a so přez rěčny kontakt mjezsobu wobwliwuja: hornjoserbska standardna rěč HSR (w pisomnej a ertnej formje), hornjoserbska wobchadna rěč SWR, serbski katolski dialekt tuteje kónčiny, němska standardna rěč, němska regionalna wobchadna rěč a t. mj. „Neulausitzisch“, z kotrychž jewi so poslednja jenož hišće pola generacije dźědow a wowkow. BECKER (1969: 124) wopisuje „Neulausitzisch“ jako „die obersächsische Umgangssprache des 17./18. Jhs. im Munde der Sorben“. Hornjosakska wobchadna rěč nasta w 16. lětstotku

alna wučba (Zweitsprachenunterricht), t. r. forma cuzeje rěče (Sakska a Braniborska) a jako tradicionalna wučba cuzeje rěče. Koncept za wuwučowanje w šulach terena SWR je nastajiła THIERSCH (2003), přir. http://www.sn.schule.de/~ci/download/mv_la_sorbisch.pdf.

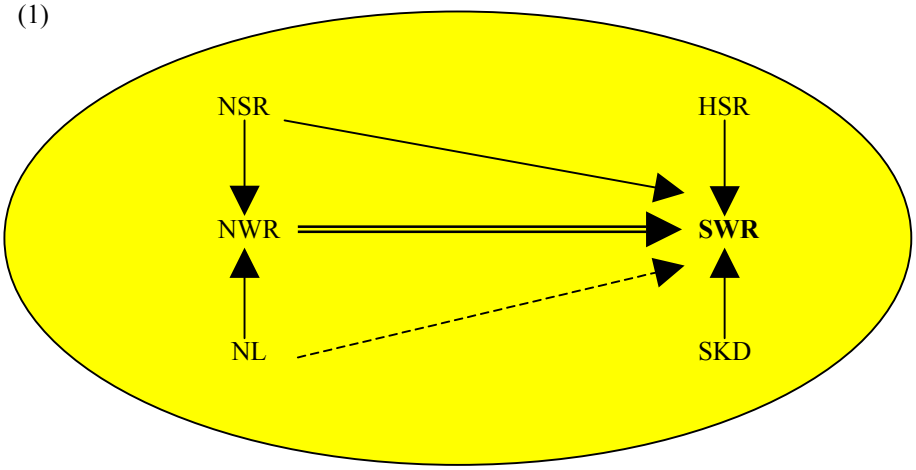
43 W cyrkwi smědźeše so serbšćina jenož w jara wobmjezowanej měrje wužiwać, hlej KOWALCZYK (1999: 95–98).

44 Wo šulskej situaciji na spočatku NDRskeho časa pisa NORBERG (1996: 64): „In den katholischen sorbischen Gemeinden der Oberlausitz richtete man den Schultyp A ein, was besagte, dass die Unterrichtssprache bis zur 10. Klasse Sorbisch war und gleichzeitig Deutsch als Fremdsprache gelehrt wurde.“

we wuchodosakskich městach, wosebje w Drježdźanach, jako wobchadna němčina wyšich worštow a dósta w 17./18. lětstotku status sakskeje statneje rěče. Wona bu wosebje wot wučerjow a druhich zastojnikow rozšěrjena a tak dóńdźe tež hač do Budyšina a do serbskeho kraja. Serbja, kotřiž tu tutu němčinu wuknjechu, wustajichu ju wězo wliwej swojeje maćerščiny. Přez tutón serbski substrat nasta wosebity „połdialekt“ (BECKER 1969: 125) „Neulausitzisch“, němčina Serbow, kotraž njeje z hornjosakskej wobchadnej rěču identiska, ale ma ju jako cilowu rěč.[45] Za poprawnych nošerjow SWR, kotřiž mějachu šulske wukubłanje w serbskej rěči, njehraje „Neulausitzisch“ potajkim skoro žanu rólu wjace, za to pak regionalna wobchadna němčina.

Šema (1) pokazuje dźensnišu (synchronu) rěčnu situaciju w regionje SWR a mjezsobny poměr a wobwliwowanje wšelakich rěčnych warietow, kotrež w tutej kónčinje eksistuja:[46]

(1)

NSR	=	němska standardna rěč
NWR	=	němska (sakska) regionalna wobchadna rěč
HSR	=	hornjoserbska spisowna rěč (hornjoserbski standard)
SWR	=	hornjoserbska katolska wobchadna rěč
NL	=	Neulausitzisch (jako němski „dialekt“ w serbskej Łužicy)
SKD	=	serbski katolski dialekt

[45] K wosebitosćam „Neulausitzisch“ praji BECKER (1969: 124/25): „Diese [Besonderheiten] sind auf die sorbische Sprachgrundlage zurückzuführen, und man spricht deshalb von ‘sorbischem Substrat’. Insbesondere die vom Obersächsischen stark abweichende Sprachmelodie, aber auch die ‘charakteristischen Halblängen’ [...] auch die häufigen Slavica im Wortschatz gehören hierher. Dieses sorbische Substrat weicht heute zurück. Die großflächige Umgangssprache setzt sich durch [...]“.

[46] Je to rozšěrjenje šemy z BREU (2003a: 144). Diachronje dyrbi so wuwiće SWR hinak šematizować: SKD (L_1) ⇒ HSR (L_2) ⊃ SWR (L_2’). Tuta formula woznamjenja, zo prócowachu so nošerjo serbskeho katolskeho dialekta hornjoserbsku spisownu rěč rěčeć. Přez wliw dialekta pak njedocpěchu čistu HSR, ale „mjezy-warietu“ SWR.

5.2. SWR jako samostatny rěčny system

Dla funkcionalneho rozdźělenja warietow w terenje SWR njejedna so wo situaciju diglosije mjez němčinu a serbšćinu, ale wo polyglosiju mjez mjenowanymi rěčnymi warietami. Diglosija by so móhła w poměrje mjez HSR (resp. *ertnej spisownej rěču*) a SWR widźeć, při čimž pak so dźensa hišće wo asymetrisku diglosiju jedna. SWR njewobmjezuje so hižo jenož na ertnu komunikaciju we wšědnym wobchadźe, ale počina so tež pisomnje wuwiwać a wužiwać.

Za nošerjow SWR je HSR „porjadna“ a „prawa“ serbska rěč.[47] Woni su sej wědomi, zo njerěča gramatisce, leksikalisce a drje tež fonetisce/fonologisce po kodifikowanej rěči. Hačrunjež su HSR w šuli wuknyli, ju we wšědnym žiwjenju njenałožuja a ju husto tež w spokojacej měrje njewobknježa. Maksimalnje wužiwaja HSR pisomnje. Husto zwjazuje so nałožowanje HSR tež z Budyšinom a tam zaměstnjenymi serbskimi institucijemi. Tak charakterizuje so ertne nałožowanje HSR jako „Ty tla rěčiš kaž w Budyšine!“ HSR je za normalnych rěčnikow SWR relatiwnje cuza rěč, z kotrejž móža so jenož ćežko identifikować.[48]

SWR je we wšěch rěčnych wobłukach wot němčiny (standardneje a předewšěm wobchadneje), jeje kontaktneje rěče, wobwliwowana rěčna warieta (hlej šema horjeka), kotraž so dla rěčneho kontakta, ale tež sama we sebi přeco dale wuwiwa. Rozdźěle mjez SWR a HSR dosahaja, zo móže so woprawdźe wo dwěmaj relatiwnje samostatnymaj rěčnymaj warietomaj w hornjoserbšćinje rěčeć. Aktiwna rěč ludnosće w horjeka předstajenej kónčinje je SWR. HSR je dla kodifikacije połnje wutwarjena a z tym skerje konserwatiwna, wothladajo wot stajneho wutwara słowoskłada w fachowym wobłuku, w nowinach a druhich medijach a stajnych stilistiskich wobohaćenjow přez spisowaćelow. SWR pak njebazěruje – kaž kóžda wobchadna rěč – na žanych kodifikowanych postajenjach a so přeco měnja a wuwiwa, pokaza pak najebać toho systematisce-strukturelnje tež stabilne charakterne kajkosće. Na zakładźe nutřkowneho natwara rěče móže so nastajić hypoteza, zo je SWR samostatny rěčny system, kotryž steji mjez HSR a dialektom.

Na kóncu mjenuju wuběrk rěčnych wosebitosćow, kotrež dopokazuja samostatnosć SWR. Wone namakaja so w leksikaliskim kaž tež w fonetiskim/fonologiskim a gramatiskim wobłuku a zwisuja z jedneje strony z dialektnym substratom SWR, z druheje strony ze wšelakim poměrom tŕoch warietow k purizmej (historiskemu abo slawizowacemu) kaž tež powšitkownje z němskim wliwom.[49]

a) Leksika

Mjezypozicija SWR pokazuje so na polu leksiki w tym, zo wotpowěduja leksemy jónu dialektej a jónu HSR abo tež woběmaj, abo zo rozeznawa so SWR wot wobeju, HSR a SKD. Tu naliču jenož mały wuběrk přikładow k demonstraciji:

---

[47] Hlej tež k tutomu nastajenju FASKA (1998: 143).

[48] Charakteristiske za dźensnišu formu HSR su nimo jeje ewangelskeje dialektneje bazy předewšěm puristiske rysy, kotrež so w 19. lětstotku do rěče přiwzachu. Tak wotstronichu so na př. w ludźe jara rozšěrjene němske požčonki kaž *lazwać*, *rachnwać*, *štunda*, *zeger* atd. ze spisowneje rěče a so ze slawizmami *čitać*, *ličić*, *hodźina*, *časnik* narunachu. Tohodla pak so hač do dźensnišeho w staršej generaciji wobchowachu, w młódšej generaciji so jenož hišće někotre z nich wužiwaja, na př. *štunda*. Přir. k tomu tež monografiju JENTSCHa (1999).

[49] Wašnje pisanja přikładow w SWR orientuje so na wurěkowanju. Při tym pak so ortografiske wosebitosće spisowneje rěče wobkedźbuja, na př. rozdźěl mjez *w* a *ł*, hačrunjež jedna so we woběmaj rěčnymaj systemomaj wo jedyn zwuk. Hdźež serbska ortografija njedosaha, wužiwaja so fonetiske transkripciske znamješka, w padźe němskich požčonkow tež němska ortografija.

HSR	**SWR**	**SKD**	**němsce**
běrny	*neple*	*neple*	‘Kartoffeln’
potajkim	*also*	*also*	‘also’
wěža	*tórm*	*tórm*	‘Turm’
stan	*celt*	*celt*	‘Zelt’
čitać	*čitać*	*lazwać*	‘lesen’
so zhubić, *so pominyć*	*so zhubić*	*so pominyć*	‘verloren gehen’
dóstać	*krónć*, *dóstać*	*krónć*, *krynć*	‘kriegen’
hodźina	*hodźina*, *štunda*	*štunda*	‘Stunde’
kupjel	*bod*, *kupel*	*kupel*	‘Bad’
lěni	*faul*, *lěni*	*lěni*	‘faul’
wězo	*klor*	*frajlich*	‘natürlich, freilich’
wiki, *hermank*	*morkt*	*hermank*	‘Jahrmarkt, Markt’

Powšitkownje je za dialekt a SWR typiska wjetša ličba němskich požčonkow hač w HSR. Tež w tych padach, w kotrychž přewozmje HSR słowo z čěšćiny abo pólšćiny (hlej *wěža*, *stan* atd.)[50], matej SWR a dialekt požčonku z němčiny.

b) Fonetika/Fonologija

Pola požčonkow mamy husto opoziciju w dołhosći wokalow, hlej minimalne pory kaž /*rate*/ ‘Ratten’ (HSR *wulke myše*) a /*ra:te*/[51] ‘Raten’ (HSR *raty*, *wotpłaćenki*). W SKD wužiwa so za němske ‘Ratten’ *rote* abo tež *wulke móše*. Tuta opozicija je w HSR a SKD wo wjele mjenje wutwarjena a je wobmjezowana na požčonki, na př. /*dom*/ ‘Haus’ – /*do:m*/ ‘Dom’. W SWR pak hodźi so wona tež w indigenych słowach zwěsćić. Tak rozeznawatej so /*te:*/ (SKD *tej*, HSR *tež*) a /*te*/ (SKD *te*, HSR *woni*/*-e*, *te*) jako minimalny porik přez dołhosć wokala w prěnim słowje, samsne płaći za porik /*po:*/ (HSR *poł*) a /*po*/ (HSR *po*). Kaž w němčinje stej dołhej *e* a *o* bóle zawrjenej hač krótkej (přir. *Beet* [*e:*] – *Bett* [ɛ], *Rose* [*o:*] – *Rosse* [ɔ]). Diftongowa barba wokala, kotraž je za dialekt normalna, je so pola mnohich młódšich rěčnikow SWR zhubiła a tuž njeje rozdźěla we wurěkowanju k z němčiny přewzatym dołhim wokalam.

Druhi charakteristikum je, zo so němskej zwukaj *ö* a *ü* w přewzatych słowach w SWR pak wobchowatej abo so změnitej na /*e:*/ resp. /*i*/ abo /*y*/, přir.: *überhaupt*, *eifersüchtich*, *fönwać* ‘fönen’, *oplözwać* ‘ablösen’, ale *ble:de* ‘blöd’, *še:n* ‘schön’ resp. *fitorwać* ‘füttern’, *parfimerija* ‘Parfümerie’, *tšys* ‘tschüss’. W dialekće jewi so standardnoněmske *ö* zwjetša jako *-ej*; *ganšejn* ‘ganz schön’, *ü* jenož jako *i*; na př. *fitorwać* ‘füttern’.

---

[50] Hlej JENTSCH (1999: 176).

[51] W SWR změni so *-y* na kóncu słowa na *-e*, štož by so móhło ze substituciju *y*>*e* w njepřizwučnych złóžkach wujasnić, kotruž FASSKE (SSA 1990: 75 sć.) wopisuje. Zo pak so tu skerje wo morfologiski zjaw jedna – mjenujcy wo ekspansiju *jo*-deklinacije, pokazuje fakt, zo njepotrjechi w SWR realizacija jako *e* kóžde wuzwukowe *y*, na př. w n. sg. mask. adjektiwow kaž w *kruty*.

c) Požčonki, słowotwórba a morfosyntaksa

Internacionalny (łać., franc., něm.) werbalny sufiks *-ier-* so w SWR kaž w dialekće přewozmje jako *-ěr-* a so njewotstroni kaž zdźěla w HSR: *reagěrwać* (HSR *reagować*) ‘reagieren’, *kontrolěrwać* (HSR *kontrolować*) ‘kontrollieren’, *financěrwać* (HSR *financować*) ‘finanzieren’, *imitěrwać* (HSR *imitěrować ~ imitować*) ‘imitieren’.

Powšitkownje integruja so z němčiny abo druhich rěčow přewzate werby w SWR z pomocu sufiksa *-wa-* (< *-owa-*), kaž je so pola *-ěr-* werbow hižo pokazało, přir.: *kifwać* ‘kiffen’, *pakwać* ‘packen’.

W HSR twori so pasiw pak z wosebitej formu pomocneho werba *być* (*ja buch křćena*) abo z refleksiwnej konstrukciju (*list so pisa*) abo naruna so z 3. wosobu plurala indikatiwa werba (*jeho třěleja*). W SWR wužiwa so konstrukcija z wupožčenym pomocnym werbom *hodwać* (< něm. *werden*), na př. *Dźensa hodwe Marija kćena.* ‘Heute wird Maria getauft’. Tuta konstrukcija wužiwa so tež w dialekće, při čimž wustupuje pomocny werb tu tež hišće w staršej formje *word(o)wać*.

Werby ze zdónkowym wuzwukom na labial (*trjebać*, *wołać*, *łamać*, *kopać*) su w SWR a dialekće přešli z *a*-konjugacije do *e*-konjugacije, přir. *ja trebem* (HSR *trjebam*), *ty wołeš* (HSR *wołaš*), *wón łame* (HSR *łama*).

Tež we wobłuku gramatiskich kategorijow jewja so w SWR wosebitosće. Při tym je mjezypozicija SWR wosebje derje spóznajomna, dokelž njewotpowěduja poměry w njej ani SKD ani HSR. Tak njewobsedźi w SWR kategorija numerusa hižo gramem duala, dualowe formy wužiwaja so jenož hišće w syntagmach z ličbnikom *dwaj*/*dwě*, podobnje kaž pawkal w rušćinje. W SKD je dual hišće jako gramem zastupjeny, byrnjež so tu hižo tendenca k jeho pozhubjenju pokazowała.[52]

Tež w kategoriji werbalneho aspekta so SWR wot HSR a dialekta rozeznawa. Hačrunjež njefunguje aspekt w SWR kaž w druhich słowjanskich rěčach, eksistuje wón tola tež w tutej warieće jako samostatna gramatiska kategorija. Gramemaj imperfektiwneho a perfektiwneho aspekta zwuraznjatej w SWR funkcionalnje opoziciju terminatiwnosće – aterminatiwnosće, w HSR a z wjetšeho dźěla tež w SKD kaž tež w rušćinje opoziciju limitatiwnosće.[53] Gramatikalizacija terminatiwnosće je wuskutk wliwa němčiny, kotraž njewobsedźi kategoriju aspekta, w kotrejž pak hraje terminatiwnosć w leksice a słowotwórbje ważnu rólu.[54]

Wočiwidny je němski wliw pola artikla. SWR wobsedźi dospołny artiklowy system z gramatikalizowanym indefinitnym artiklom, pragmatiskim definitnym artiklom a semantiskim definitnym „nul-artiklom“. W katolskim dialekće je wužiwanje artikla hišće wobmjezowane.[55]

---

[52] Hlej FASSKE (1968: 36 sć.) a GERDES (1983: 9).

[53] Tež SKD njefunguje nastupajo aspekt cyle tak kaž HSR, ale so hižo we wěstych pozicijach wot njeje rozeznawa, hlej MICHAŁK (1959: 240–253). Wosebitosće serbskeho aspektoweho systema a jeho wotchilenja na př. wot ruskeho systema wopisuje tež hižo ЩЕРБА (1915: 121), z wobmjezowanjom na Mužakowski dialekt.

[54] Dokładnišo wopisuje so aspekt w SWR pola BREU (2000, 2003a).

[55] Dokładnišo k artiklam w SWR hlej BREU (2003b, 2004).

Literatura

Althaus, H. P., Henne, H. et al. (1980), Lexikon der Germanistischen Linguistik. Tübingen.

Bayer, L. (2003), Sprachgebrauch vs. Spracheinstellung im Tschechischen. Eine empirische und soziolinguistische Untersuchung in Westböhmen und Prag. München [= Slavistische Beiträge; 418].

Becker, H. (1969[2]), Sächsische Mundartenkunde. Entstehung, Geschichte und Lautstand der Mundarten des obersächsischen Gebietes. Halle (Saale).

Behaghel, O. (1927), Geschriebenes Deutsch und gesprochenes Deutsch. Festvortrag, gehalten auf der Hauptversammlung des Deutschen Sprachvereins zu Zittau am 1. Oktober 1899. W: Behaghel, O., Von Deutscher Sprache. Aufsätze, Vorträge und Plaudereien. Lahr in Baden.

Berruto, G. (1987), Varietät. W: Ammon, U. et al. (wud.), Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Bd.1. Berlin-New York, str. 263–267 [= HSK 3.1].

Bichel, U. (1973), Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung. Tübingen.

Bischofová, J. et al. (1999), Čeština pro středně a vice pokročilé. Praha.

Breu, W. (1994), Der Faktor Sprachkontakt in einer dynamischen Typologie des Slavischen. W: Mehlig, H. R. (wud.), Slavistische Linguistik 1993: Referate des XIX. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Kiel 21.–23.9.1993. München, str. 41–64 [= Slavistische Beiträge; 319].

Breu, W. (2000), Der Verbalaspekt in der obersorbischen Umgangssprache im Rahmen des ILA-Modells. W: Breu, W. (wud.), Slavistische Linguistik 1999: Referate des XXV. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Konstanz 7.–10. 9. 1999. München, str. 37–76 [= Slavistische Beiträge; 396].

Breu, W. (2003a), Typ werbalneho aspekta hornjoserbskeje wobchadneje rěče w cyłosłowjanskim wobłuku. W: Scholze, D. (wud.), Im Wettstreit der Werte. Sorbische Sprache, Kultur und Identität auf dem Weg ins 21. Jahrhundert. Bautzen, str. 143–154 [= Spisy Serbskeho instituta; 33].

Breu, W. (2003b), Der indefinite Artikel in slavischen Mikrosprachen. Grammatikalisierung im totalen Sprachkontakt. W: Kuße, H. (wud.), Slavistische Linguistik 2001: Referate des XXVII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Frankfurt/ Friedrichsdorf 11.–13. 9. 2001. München, str. 27–68 [= Slavistische Beiträge; 422].

Breu, W. (2004), Der definite Artikel in der obersorbischen Umgangssprache. W: Krause, M., Sappok, Ch. (wud.), Slavistische Linguistik 2002: Referate des XXVIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Bochum 10.–12. 9. 2002. München, str. 9–57 [= Slavistische Beiträge; 434].

Bußmann, H. (1990), Lexikon der Sprachwissenschaft. Stuttgart.

Bykov, V. (2003), Subsystem und Subnorm im russischen Substandard. W: Gladrow, W., Die slawischen Sprachen im aktuellen Funktionieren und historischen Kontakt. Frankfurt am Main, str. 153–163.

Coseriu, E. (1988a), Die Begriffe ‘Dialekt’, ‘Niveau’ und ‘Sprachstil’ und der eigentliche Sinn der Dialektologie. W: Albrecht, J. et al., Europäischer Strukturalismus. Bd.1. Tübingen, str. 15–43.

Coseriu, E. (1988b), Einführung in die allgemeine Sprachwissenschaft. Tübingen.

Čermák, F. (1987), Relations of Spoken and Written Czech (With Special Reference to the Varying Degree of Acceptability of Spoken Elements in Written Language). W: Wiener Slawistischer Almanach 20, str. 133–150.

Daneš, F. (1997), Was geschieht mit dem heutigen Tschechischen (Triebkräfte und Perspektiven). W: Mattheier, K. J., Radtke, E. (wud.), Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen. Frankfurt a. M., str. 201–213.

Daneš, F. (2003), The present-day situation of Czech. W: Nekvapil, J., Čmejrková, S. (wud.), Languages and Language Communities in the Czech Republic. Berlin-New York, str. 9–18 [= International Journal of the Sociology of Language; 162].

Domaschnev, A. I. (1987), Umgangssprache, Slang, Jargon. W: Ammon, U. et al. (wud.), Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft. Bd. 1. Berlin-New York, str. 308–315 [= HSK 3.1].

Faßke, H. (1968), K prašenju duala a k frekwency jeho zastupowanja přez plural. W: Lětopis A 15/1, str. 12–47.

Faska, H. (1973), Dialektny zakład hornjoserbskeje spisowneje rěče a wutworjenje wobchadneje serbšćiny. W: Конески, Б., Говорните форми и словенските литературни јазици. Скопје, str. 127–131.

Faska, H. (1981), K někotrym aspektam tučasneho wuwića hornjoserbskeje spisowneje rěče. W: Slavica Slovaca 16/3, str. 272–281.

Faßke, H. (1981), Grammatik der obersorbischen Schriftsprache der Gegenwart. Morphologie. Bautzen.

Faßke, H. (1990), Sorbischer Sprachatlas (SSA), Bd. 13 – Synchronische Phonologie. Bautzen.

Faska, H. (1998), Změny w strukturje eksistencnych formow serbšćiny a jich róle w towaršnosći. W: Faska, H., Serbšćina. Opole, str. 134–151.

Faska, H. (1998) (red. nauk.), Serbšćina. Opole.

Gerdes, M. (1983), Gramatiska kategorija substantiwa w Kamjenskej narěči hornjoserbšćiny w přirunanju z hornjoserbskej spisownej rěču (na zakładźe Chrósčanskeje narěče, wudospołnjene z nadrobnej zběrku słowow). Leipzig [njepublikowane diplomowe dźěło].

Grygar-Rechziegel, A. (1990), On Czech Diglossia. W: Grygar, M. (wud.), České studie. Literatura, Jazyk, Cultura. Amsterdam, str. 9–29.

Havránek, B. (1963), Na závěr dvouleté diskuse o obecné a hovorové češtině. W: Slovo a slovesnost 24, str. 254–262.

Hill, P. (1988), Zur Herkunft der Standardumgangssprache. W: Raecke, J. (wud.), Slavistische Linguistik 1987: Referate des XIII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Tübingen 22.–25. 9. 1987. München, str. 161–183 [= Slavistische Beiträge; 230].

Hinrichs, U. (1992), Gesprochenes Slavisch und slavischer Nonstandard. W: Zeitschrift für Slavische Philologie 52, str. 74–103.

Hübner, A. (1925), Die Mundart der Heimat. Breslau.

Jedlička, A. (1978), Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha.

Jentsch, H. (1999), Die Entwicklung der Lexik der obersorbischen Schriftsprache vom 18. Jahrhundert bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts. Bautzen [= Spisy Serbskeho instituta; 22].

Jachnow, H. (1980), Zur Ausgrenzung und funktionalen Erklärung der razgovornaja reč'. W: Weiss, D. (wud.), Slavistische Linguistik 1979: Referate des V. Kons-

tanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Zürich 25.–27.9.1979. München, str. 35–64 [= Slavistische Beiträge; 138].
Jachnow, H. (1991), Substandardsprachliche Varianten des Russischen und ihre linguistische Erfassung. W: Die Welt der Slaven 36/1, str. 9–18.
Jachnow, H. (1994), Bohemistik und Substandardforschung. W: Zeitschrift für Slavische Philologie 54, str. 358–381.
Koester-Thoma, S. / Zemskaja, E. A. (wud.) (1995), Russische Umgangssprache. Berlin.
Kowalczyk, T. (1999), Die katholische Kirche und die Sorben 1919–1990. Bautzen. (přełožiłoj z pólšćiny S. Musiat a D. Scholze) [= Spisy Serbskeho instituta; 23].
Kretschmer, P. (1969[2]), Wortgeographie der hochdeutschen Umgangssprache. Göttingen.
Lewandowski, Th. (1973–75), Linguistisches Wörterbuch. Heidelberg.
Marszk, D. (1999), Substandard. W: Jachnow, H. (wud.), Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen. Wiesbaden, str. 614–638.
Michałk, F. (1959), Über den Aspekt in der obersorbischen Volkssprache. W: Zeitschrift für Slawistik 4, str. 240–253.
MLS (1993) = Metzler Lexikon Sprache (wud. Glück, H.). Stuttgart-Weimar.
Munske, H. H. (1983), Umgangssprache als Sprachkontakterscheinung. W: Besch, W. et al. (wud.), Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung. Bd. 2. Berlin-New York, str. 1002–1018 [= HSK 1.2].
Nabrings, K. (1981), Sprachliche Varietäten. Tübingen.
Norberg, M. (1996), Die Sorben – slawisches Volk im Osten Deutschlands. W: Hinderling, R. (wud.), Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten, Tübingen. str. 62–68.
Petr, J. / Petrowa, D. (1960), K morfologiskim prašenjam substantiwow cuzeho pochada na -a. W: Lětopis A 7, str. 74–84.
Piniek, Ch. (2004), Der bilinguale Unterricht im Kontext des Sorbisch-(Wendisch-) bzw. Sorbisch-Unterrichts. Eine Betrachtung zu aktuellen Entwicklungen im Land Brandenburg und im Freistaat Sachsen. W: Lětopis 51/2, str. 137–152.
Pohontsch, A. (2002), Der Einfluss obersorbischer Lexik auf die niedersorbische Sprache. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der niedersorbischen Schriftsprache. Bautzen [= Spisy Serbskeho instituta; 30].
Schreiber, M. (1999), Textgrammatik, gesprochene Sprache, Sprachvergleich. Frankfurt am Main.
Schuster-Šewc, H. (1973), Zur gesellschaftlichen Bedingtheit standardsprachlicher Prozesse im Bereich des Westslawischen. W: Zeitschrift für Slawistik 18, str. 213–226.
Šewc, H. (1968), Gramatika hornjoserbskeje rěče. 1. zwjazk. Budyšin.
Sgall, P. et al. (1992), Variation in Language. Code Switching in Czech as a Challenge for Sociolinguistics. Amsterdam-Philadelphia.
Spieß, G. (1996), Die Sorben: Anhang zur Sprachstatistik. W: Hinderling, R. (wud.), Handbuch der mitteleuropäischen Sprachminderheiten. Tübingen, str. 69–75.
Thiersch, A. (2003), Schulartübergreifendes Konzept „Die zweisprachige sorbisch-deutsche Schule“ für allgemein bildende Schulen im deutsch-sorbischen Siedlungsgebiet. http://www.sn.schule.de/~ci/download/mv_la_sorbisch.pdf.
van Leeuwen-Turnovcová, J. (2002), Familiarisierung elaborierter Sprachstile aus der Gender-Perspektive – ein tschechisch-russischer Vergleich. W: Kuße, H.,

Unrath-Scharpenack, K. (wud.), Kulturwissenschaftliche Linguistik. Beispiele aus der Slavistik. Bochum, str. 249–267.
van Leeuwen-Turnovcová, J. (2003), Diglossie und Gender (Zu Handikaps der Familiarisierung eines elaborierten Stils). W: Kuße, H. (wud.), Slavistische Linguistik 2001: Referate des XXVII. Konstanzer Slavistischen Arbeitstreffens, Frankfurt/ Friedrichsdorf 11.–13. 9. 2001. München, str. 141–167 [= Slavistische Beiträge; 422].
Vintr, J. (2001), Das Tschechische. Hauptzüge seiner Sprachstruktur in Gegenwart und Geschichte. München.
von Timroth, W. (1983), Russische und sowjetische Soziolinguistik und tabuisierte Varietäten des Russischen. München.
Walde, M. (2004), Demographisch-statistische Betrachtungen im Oberlausitzer Gemeindeverband „Am Klosterwasser“. W: Lětopis 51/1, str. 3–27.
Weisgerber, B. (1996), Mundart, Umgangssprache, Standard. W: Goebl, H. et al. (wud.), Kontaktlinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung. Bd. 1. Berlin-New York, str. 258–271 [= HSK 12.1].
Wölkowa, S. (1998), Stilistiska diferenciacija serbšćiny. W: H. Faska (red. nauk.), Serbšćina. Opole, str. 178–205.
Wunderlich, H. (1894), Unsere Umgangssprache in der Eigenart ihrer Satzfügung. Weimar-Berlin.
Zybatow, L. (1994), Wie Substandard zum „Standard“ avanciert oder die aufgebrochene Uniformität des Russischen und Bulgarischen Newspeak. W: Reiter, N. et al. (wud.), Sprachlicher Standard und Substandard in Südosteuropa und Osteuropa. Berlin, str. 372–388.
Zybatow, L. N. (1995), Russisch im Wandel. Die russische Sprache seit der Perestrojka. Wiesbaden.

Белич (Bělič), Я. et al. (1961), К вопросу об «обиходно-разговорном» чешском языке и его отночении к литературному чешскому языку. W: Вопросы Языкознания 10/1, str. 44–51.
Земская, Е. А. et al. (1981), Русская разговорная речь. Москва.
Земская, Е. А. / Шмелев, Д. Н. (1984), Городское просторечие. Проблемы изучения. Москва.
Земская, Е. А. (2004[3]), Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. Москва.
Капанадзе, Л. А. (1984), Современное городское просторечие и литературный язык. W: Земская, Е. А., Шмелев, Д. Н., Городское просторечие. Проблемы изучения. Москва, str. 5–12.
ЛЭС = Лингвистический энциклопедический словарь (wud. В. Н. Ярцева). Москва 2002.
Нещименко, Г. П. (1985), Функциональное членение чешского языка. W: Гухман, М. М., Функциональная стратификация языка. Москва, str. 67–85.
Сгалл (Sgall), П. (1960), Обиходно-разговорный чешский язык. W: Вопросы языкознания 2, str. 11–20.
Сиротинина, О. Б. (1974), Современная разговорная речь и ее особенности. Москва.
Шмелев, Д. Н. (1977), Русский язык в его функциональных разновидностях. Москва.
Щерба, Л. В. (1915), Восточно-лужицкое наречие. Петроградъ.